

Бобан Миленковић

Богословија Светог Кирила и Методија, Призрен/Ниш - Србија

БОГ И ПРОРОК У СТАРОСАВЕЗНОМ ОТКРИВЕЊУ

Апстракт: Однос Бога и Пророка у Библији представља собом тајну која својим постојањем осмишљава и осветљава многе целине човековог постојања и деловања у историји као боголиког бића. Та боголикост је активна, синергична јер се остварује у сусрету Бога и човека као сарадника без губљења свести да је Бог Творац који воли и љуби човека и да је човек творевина која тежи ка Богу кога је призвана да воли и љуби слободно.

Кључне речи: Бог, човек, обећање, сарадња, пророк, заједница, народ, сусрет, премудрост, философија, закон, сарадња, Реч, Дух Јахвеов, Емануил, слобода.

Бог старосавезног Откривења јесте Бог Који изабира Авраама у мору идолопоклоника откривајући му се као Бог Промислитељ,¹ који је једини Бог међу "боговима". Овим догађајем Авраам је, и човечанство са њиме, зашао у једну нову пророчку реалност² која је у себи спајала тренутке стварања и драму првих људи са вечношћу која је почела да се одсликава у Авраамовој садашњости. Тако долазимо до ситуације у којој Бог постаје и јесте Бог Савеза и Бог Спаситељ,³ Који се самоиницијативно открива човеку уводећи по мери људског сазнања поново темељне истине о свету и човеку у свест народа. Обећање дато Аврааму: "И учинићу од тебе велики народ и благословићу те, и име твоје прославићу, и ти ћеш бити благослов. Благословићу оне који тебе благосиљају, и проклећу оне који тебе успроклињу; и у теби ће бити благословена сва племена на земљи" (Пост 12, 2-3), директни је продужетак и потврда обећања датог Адаму и Еви после пада када им Бог обећава потомка који ће сатрети главу змијину (види Пост 3,15).

То је био први Савез, или још боље речено, темељ Савеза између Бога и Авраама, по коме је руковођен божанским надахнућем старозаветни Израил, Авраамов потомак по телу: "...однос Бога са Изабраним народом преобразио у 'свету историју' до тада непознатог типа... Религиозно схватање које је садржано у 'бирању' Авраама надовезује се на веровање и обичаје који су још од другог миленијума добро познати на Блиском истоку. Оно чиме се библијски текст одликује јесте лична порука Бога и њене последице. Мада га претходно нису познавали, Бог се јавља неком људском бићу и поставља му захтеве које пропраћа чудесним обећањима... Овде се суочавамо са новим обликом религиозног искуства, 'авраамовском вером', онаквом како је она била схваћена после Мојсија, а која ће временом постати религиозно

1 Видети у Постању даљу историју о Аврааму (Пост 12 и даље).

2 Заиста се патријарси у односу на своје савременике, а касније и читав Израил у односу на друге народе, показују као они који говоре у име Бога - пророци.

3 A. Rebic, *Biblijska Prapovjest*, Zagreb 1970, 52.

искуство које је специфично за јудаизам и за хришћанство."⁴

Управо та лична порука и откривање Бога Аврааму указује на чињеницу да нова стварност у коју је уздигнут Авраам у односу на своје савременике, не престајући да буде човек од крви и меса, јесте свет пророчког живљења и сведочења Божијег присуства у свету и Његовог Промисла о човеку.

Претходно наведено открива Бога у Библији као Онога Који се јавља човеку, тј. свом народу, склапа савез са њиме и бори се за њега. Бог активно учествује у животу тог човека (народа) квалитативно му мењајући живот, остајући притом у свом парадоксу да је Он Бог Који се јавља, али је истовремено и недосежан за човека по свом бићу. У том непрекидном парадоксу давања од стране Бога и примања од стране човека последице су неминовне и за човека и за Бога у историји и свету.

Говорити о последицама за Бога не значи уводити промене и измене у Богу по себи већ само у области икономије. То је контекст метода који Бог примењује да би се човеку открио или боље рећи даровао. Тај "последични" метод јесте активно узрочно учествовање Бога у животу човека, али кроз заједницу свих људи. То је битно нагласити због чињенице да је универзалност Откровења евидентна кроз цели Стари савез и да се стално развија и шири до своје пуноће у Христу.⁵

Тај метод слободног, од стране Бога, узрочног деловања има суштинску последицу по човека коју иконизује свети пророк Данило. Када цару тумачи снове, пророк Данило му објављује у суштини јединог правог и истинитог Бога, који живи са својим људима скоро као један од њих (Дан 2, 11–23). Бог, у чије име пророк говори, увек је са својим народом и ни у ком случају није управитељ историје.

"Основна карактеристика *библијске* историје у томе је што је *присутна* и *запазива* ... што је у њој присутан библијски Бог, *Живи и Истинити Бог*, али не како поједини мудраци, или назови мудраци овога века и света мисле да хришћани, верујући да је Бог *присутан и делатан у историји*, самим тим сматрају да је Бог и једини *творац историје*, те да људима не преостаје ништа чинити, нити се борити, него само скрштених руку чекати своју 'судбину' или примити историју као 'кисмет'".⁶ То исто важи и за однос Бога и човека у историји у старосавезном откровењу.

Историја Бога не одређује нити га обавезује. Бог ступа у историју само да би у истој остварио заједницу са човеком и тиме осмислио (ослободио) човека управо од историје као циља по себи. То Бог постиже тако што човека чупа из одређености прошлим поништавајући закон каузалности, који је основ историјског постојања.

Компонента коју Бог даје човеку јесте слобода од обавезне последичности узрока, тј. иако се нешто десило, може да му се промени или избегне последица. Само у таквом контексту могуће је уочити суштинску разлику између Јахвеа и других богова који су потпуно у природи и њеним законима јер нису творци: "Нема темељније разлике од оне између Зевса и Јахвеа. Обележје Јахвеа јесте да је Он створио свет, свет је Његов посед и власништво, и Он располаже неограниченом влашћу. То је творачки, власнички и неограничени инстинкт власти, он је приписан Зевсу, и од њега је начињен демијург, а да он од свега тога нема ништа".⁷ Конкретно речено, иако је човек погрешио, могуће је да се то исправи и да се избегне плата за грех, тј. смрт.

4 М. Елијаде, *Istorija verovanja i religijskih ideja*, Београд 1991, 147-148.

5 Тако је почело са Авраамом, али је тај универзализам темељно садржан и у стварању Адама.

6 А. Јевтић, *Књиге Макавејске*, Врњачка Бања 2002, 11-12.

7 Б. Хамваш, *Шестоваљ*, Београд 1994, 71.

Оваквим откривањем Бога Данило цару сведочи, на основу искуства Отаца које је опет дар од Бога, да Бог Израилев јесте и његов Бог.

У Библији "Бог као Господ влада израиљским народом и у тој владавини открива Себе, Своје биће и Свој однос не само према израиљском народу него и према човеку уопште. Али, с обзиром на моћи човековог схватања, Он не открива Себе одједанпут потпуно, него то чини постепено, те се појам Бога може посматрати у развоју".⁸ То значи да Бог није Бог који се намеће, већ је Бог који позива и покреће човека на искорак ка Њему, зато пророк може активно (слободно) да учествује у делу Божијем. Учествовање пророка се и састоји у томе да добијено објављује другим људима, уводећи их на првом месту у заједницу са Богом, али и између себе чинећи тако од њих народ Божији. То је процес супротан оном који се десио приликом Адамовог пада (Пост 3, 6-7), или зидања Вавилонске куле (Пост 11, 1-7), када су људи нарушивши заједницу са Богом нарушили и заједницу између себе.

Извор оваквог искуства имамо много пре времена пророка Данила, у времену патријарха Авраама, када му се Бог јавља и када му објављује напред наведени благослов (Пост 12, 3). Поред овога, карактеристично је шта нам Писмо говори о Аврааму у претходном стиху када писац сведочи да је сам Авраам благослов за друге говорио: "...благословићу те, и име твоје прославићу, и ти ћеш бити благослов" (Пост 12, 2).

Да је Авраам био у посебном односу са Богом, уверио се Фараон када је грешком узео Сару себи за жену (Пост 12, 12–20), као и Авимелех (Пост 20, 1–7), којом приликом је Авраам назван пророком (*navi*). Ово је прва употреба овог термина у Светом писму уопште.⁹ У догађају са Авимелехом видимо да Бог интервенише да би заштитио Сару јер она припада Аврааму, кога је он изабрао и коме треба да роди сина Исака (Пост 20, 3; Пост 17 и 18). Благослов који почиње на Аврааму, јер "...повјерова Аврам Богу, а он му прими то у правду" (Пост 15,6), штити и Сару и све оне који живе по вери његовој у дому његовом.

Други случај објављивања Јахвеа другим народима пре Мојсија јесте драма која се одиграла са Јосифом у Египту, као и оно што јој је претходило у дому Јаковљевог. Опет је Бог подигао човека који, иако презрен и одбачен од других људи али веран Богу Отаца, чини да се благослов Бога Отаца излије на читаву мисирску земљу.

Суштински посматрано, Јосифов боравак у Мисиру, тумачење снова Фараону, као и оно што потом следи, има за последицу да се Бог Јосифов открива као врховни господар Мисира (Египта). Бог то чини преко делања Јосифовог, кроз откуп жита и избављење од глади, тако да Мисир постаје земља Бога Отаца, а не Фараона и његових богова (Пост 37; 39–41). Своју немоћ пред Богом, али и Јосифом, Фараон показује речима: "*И рече фараон слугама својим: можемо ли наћи човека какав је овај, у којем би био дух Божији*" (Пост 40, 38). Тамо где је био Јосиф за Фараона је био и Јосифов Бог, зато му и поверава управу над земљом (Пост 40, 40–41). Убрзо после ових догађаја показало се као тачно све оно што је Јосиф у сновима видео за своју браћу и оца када су дошли у Египат по жито (види Пост 42 даље).

8 Д. А. Димитријевић, *Етика Старозаветног Откровења*, Зборник Православног Богословског Факултета I, Београд 1951, 148.

9 Т. Д. Радовановић, *Увод у старозаветне пророке*, Весник Српске Цркве, 1928, 30.

Такође видети: *Књига Постања* – превод и коментари епископ Атанасије Јевтић, Београд 2004, 82.

Све то указује на чињеницу да је Бог увек са својим народом и да се дуготрпељиво брине о њему. Такву "...близину Божју одаје апсолутно евидентан начин и његова активност у области унутрашњег, духовног живота, коју су пророци у свом личном животу осетили и у својим делима истакли."¹⁰

Најочигледнији пример и доказ на који су се пророци увек враћали, да се Бог бори за свој народ и да се настањује међу људима онолико колико то људи могу поднети зарад циља који је пред човеком, а то је долазак Месије, јесте Мојсије и излазак из Египта са свим својим последицама. "Завет на гори Синајској изменио је лик израиљског народа у начелу. Од онда Бог је био са њим и Његова близина осећала се у великој мери. Јер Бог није био присутан у израиљском народу пасивно..."¹¹, већ напротив, врло активно!

Бог не само да силази ка Изабраном народу већ чини да и Изабрани народ приђе, усходи ка њему. Догађај изласка, хода кроз пустињу, узлазак Мојсија на Синај и његов повратак са озакоњеном вољом Господњом јесте непрекидно сусретање Бога и човека, тј. богослужење.

На једном месту Филон каже: "...обраћање молитвама и приношењем жртава склопљених руку од наших отаца до онога који их је обавезао да носе поменућу одећу која је копија и одговор целих небеса, представљају намеру да се космос и човек могу удружити кроз литургију".¹²

Од времена Мојсија па надаље очигледно је постало за Израиљ, али и за друге, да Бог Авраамов, Исаков и Јаковљев живи са људима својим (нпр. ИНав 2, 9–11), бори се за њих против спољних непријатеља (Пост 14; ИНав 6; Ис 7), али и против лажних богова између њих (Бр 25; 31; Језд 10; Нем 13).

У догађајима описаним у Старом савезу, а нарочито код Мојсија, парадоксално је то да тај исти Бог, који се јавља и настањује својом славом и законом (Изл 40, 34–38), међу људима не открива себе по имену, остајући сакривен именом. Јер, када Господ Мојсију одговара на питање шта да каже Народу у Мисиру, како је име том Богу у име кога долази, Господ каже за себе: "... ја сам онај што јест. Тако ћеш казати синовима Израиљевим: који јест, он ме посла к вама" (Изл 3, 14). Овим речима Господ не открива своје име већ само сведочи да он једини Јесте.¹³

Као таквог Израиљци, али ни други народи, не могу га знати по имену. Он им даје другу одредницу за Његово препознавање која укључује и човека, а то је да је Он Бог Авраамов, Исаков и Јаковљев и управо је то име које је дато Израиљу, по коме ће га препознавати у историји (Изл 3, 15). Бог није именован нити је ту крај човековом напретку ка Богу, јер тек треба да га позна. Постепено познавање Бога има за последицу преображај човека јер на крају се јавља нови човек, не стари Адам, са новим именом *Емануил*. То је Нови Адам – Христос (Рм 5, 6).

Па опет, сва пророчка сведочанства собом откривају чињеницу да је та припрема за Новог Адама неопходна, иако само собом не поседује пуноћу спасења која се остварује једино у Месији. Све што добијају од Бога, јесу упутства како треба живети по вољи Јахвеовој и шта стварно јесте воља Јахвеа у палој природи за човека и свет, са једне стране, док су са друге стране свесни да то није потпуно откривење о

¹⁰ Д. А. Димитријевић, *наведено дело*, 146.

¹¹ *Исто*, 146.

¹² Цитирано према: Р. Кубат, *Библијски теолог – Филон Александријски*, Богословље LXIV 1-2 (2005) 60.

¹³ Онај Који Јесте је носилац бића и Он Једини постоји слободно јер Онај Који јесте није од онога што јесте, већ је оно што јесте од Онога који јесте, како сведоче Свети Оци.

човеку и свету. Све што су пророци Јахвеови о Богу и човеку сведочили, испунило се у Новом савезу.

Закон

Закон је дат ради греха, и то као ограда око Изабраног народа, а не циљ. Закон је ограда унутар које је могуће остварити и сачувати кроз сведочење другим народима оно што је једино главно, а то је обећање Месије и његов долазак. Апостол јасно одређује улогу закона у старосавезном откровењу када каже: *"Јер делима закона ниједно тело неће се оправдати пред њим; јер кроз закон долази познање греха... А оправдавају се даром, благодаћу његовом, кроз искупљење које је у Христу Исусу"*. (Рм 3, 20, 24).

Нажалост, у време Месије, Богочовека Христа код доброг дела Израиља закон је постао суштина и срж савеза уместо Месије јер "мудраци" Талмуда кажу: "Мојсије прими Наук са Синаја, и предаде га Јхошуи, а Јхошуа старцима, а старци пророцима, а пророци га предадоше члановима Великог сабора. Они рекоше три ствари:

- будите уздржани у суду,
- подигните ученика много, и
- сачините ограду науку".¹⁴

Ограда око закона је нажалост толико била јака и ефикасна да је и самог месију осудила на смрт.

Историја је есхатолошко циљна

У историји нема цикличног понављања, нити је пак доживљена само као след догађаја који темељи живот. Напротив, историја код пророка није последица прошлог, већ она има смисла само уколико се у њој остварује и посадашњује будуће Царство Месије.

Другим речима, пророци сведоче да је трансцендентни и апсолутно слободни (ни са чиме условљени) Бог, који је све створио ни из чега стварно присутан својим енергијама и промислом у животу света и човека. Управо нам на ту истину указује пророк Јеремија када нам преноси речи самога Бога, који преко њега каже: *"Јесам ли ја Бог изблиза, говори Господ, а нијесам Бог и издалека? Може ли се ко сакрити на тајно место да га ја не видим? Говори Господ; Не испуњам ли ја небо и земљу? Говори Господ"* (Јер 23, 23–24).

О тој будности Господњој према човеку сведочи нам Књига о Јову: *"Јер су очи његове обраћене на путове човечије и види све кораке његове"* (Јов 34, 21). Све је пред Господом, јер човек је творевина Божија, и нема ничег сакривеног пред Богом како сам Богочовек сведочи: *"...ништа није сакривено што се неће открити, ни тајно што се неће дознати. Зато, оно што у мраку рекосте, чуће се на виделу; и што на ухо шаптасте у одајама, проповедаће се на крововима"* (Јлк 12, 2–3).

Бог по осведоченом искуству промишља о сваком бићу које је створио увек указујући претежност човека над другом творевином у овом свету, јер човек је претежнији од много врабаца (Јлк 12, 6–7). Кроз човека сва творевина добија смисао јер само њиме може да постоји на прави начин, тј. да буде у заједници са Богом.

¹⁴ Talmud, *Izreke Otaca*, preveo Eugen Verber, Beograd 1990, 149.

Па опет, човек није потпуно дат, већ је истовремено и задат као биће које активно остварује себе, као боголико биће које ствара историју у сарадњи са Богом. "Бог приводећи у постојање разумну и мисаону суштину, по највишој својој доброту, предао је овим бићима четири своја својства која их одржавају, чувају и спасавају: постојање (битије), бесмртност (вечнобитије), доброту (благодотије) и премудрост. Прва два предао је суштини, а друга два – слободној вољи. Суштини, дакле (даровао је) – постојање и бесмртност, а слободној вољи – доброту и премудрост, да би оно што је Он (Бог) по суштини, твар постала по заједничарењу..."¹⁵

За Библију историја, време и простор не стварају човека већ човек као сарадник Божји ствара историју, осмишљава време дајући простору пуноћу богопознања и боголикости, јер је сав познат Богу и за Бога. Нешто слично сведочи нам Минуције Феликс када каже: "Све небеско и земаљско, и све што се налази иза граница овог видљивог света, извесно је Богу и све је пуно његова присуства. Он је свуда; и нама је не само близак него се налази и унутра у нама".¹⁶

Отуда се у библијским сведочанствима не сусрећемо са простим временским записивањем појединих догађаја који су се одиграли у историји Израиља, већ са теолошком (пророчком) историјом спасења.

Сваки библијски извештај на свој начин има вредност историјског сведочанства, имао је сасвим одређено значење и делотворност у времену и простору о коме говори или у коме је настао. Са друге стране пак, ти исти извештаји су пре свега сведоци Божијег присуства у свакодневици Израиља, са јасним значењем и поруком за људе којима је од Бога упућен.

Ваља напоменути да постоји још једна димензија посматрања и сагледавања историјског збивања у Библији, а то је димензија заједнице. Ма о коме се радило од библијских личности, оне се увек сагледавају и вреднују кроз заједницу Бога и човека. Ово није историја светих појединаца већ заједнице племена позване да буде икона целог рода људског као Изабраног народа. Изабрани народ се кроз библијску историју показује не у квантитету броја, већ у квалитету напора да се остане са Богом који се открио Оцима и дао им обећање. Истовремено, Бог даје и своју силу (благодат) народу да јесте Божији, док за узврат сви појединци у том народу сами себе и једни друге предају том Богу. На тај начин се побеђује обезличујућа сила индивидуализма, заснована на егоизму и самозатворености за другог, која јесте смрт. Како каже о. Јустин, благодат је од Бога, а ревност од човека.¹⁷

Оно што тој заједници даје смисао и снагу постојања, а што Бог стално сведочи и потврђује, јесте Месија, који на крају испуњава сав Закон и пророке као смисао свега створеног и откривеног. У библијској историји, попут мозаика састављеног из стварних напора да се очува Савез, а без обзира на сву трагичност која се у томе скрива, сликала се прикривена будућност у којој се ти напори показују као спасоносни у правом смислу. Без те своје утемељености на будућности – Богочовеку Христу – библијска историја престала би да постоји као делатна теолошка стварност.

То је библијским пророцима и писцима давало одређену предност у односу на савремене им хроничаре, а огледала се у следећем: они су руковођени (испуњени)

15 Свети Максим Исповедник, *Изабрана дела – 400 глава о љубави*, превео епископ Артемије Радосављевић, Призрен 1997, 87-88.

16 Цитирано према Ј. Поповић, *Догматика Православне Цркве том 1*, Београд 2003, 108.

17 Ј. Поповић, *Тумачење Прве и Друге посланице Коринћанима – светог апостола Павла*, Београд 1983, 198.

Духом Јахвеовим (нпр. Изл 34, 27; Јер 30, 2; Суд 14, 6; 14, 9), увек препознавали, осећали и објављивали суштину историјских збивања чији су били сведоци, а често и непосредни учесници.

Библијски пророци не сагледавају кроз последице узрок већ будући одабрани (призвани) од Узрока (тј. Бога) опште са њим и његовим откривењем откривају стварне узроке или последице историјских збивања у којима учествује Изабрани народ, па и свет шире. За пророке можемо слободно рећи оно што је употребљено као опис старогрчких мистерија, а то је следеће: "Мистичар у често само кратким временима својих екстаза види свет другачијим очима него ми; он себе и своју околину доживљује другачије него што смо ми навикли; његово мишљење следује другачијим законима него што су они које ми обухватамо својим појмом логике."¹⁸ Притом, они задржавају пуну свест свог личног доживљаја и способности да тај доживљај пренесу онима којима је упућен.

Управо тај лични однос Бог – човек кроз заједницу Изабраног народа јесте оно што старосавезну историју чини другачијом од историја других религиозних приповедања: "У култној религији старих богова недостајао је онај лични однос побожника према божанству".¹⁹

Философске дилеме о свету и човеку

Љубав према мудрости код пророка је поистовећена са љубављу према Богу јер Он је једини (пре)мудар и извор мудрости. Мудрост коју Господ поседује је делатна и њоме Он свет приводи у постојање, како Псалмопевац сведочи када каже: "*Како је много дела твојих, Господе! Све си премудро створио; пуна је земља блага твојега*" (Пс 104, 24), и још: "*Који је створио небеса премудро*" (Пс 136, 5).

Истовремено, људи који говоре у име Господње преносе, сведоче ту премудрост јер им се она открива и то не само као некаква (само)антрополошка истина већ је то и космолошка истина, што се види из претходно наведеног из Псалама.

Све што се дешава унутар заједнице, односа Бога и Изабраног народа, има последице по читаву творевину неба и земље. Та истина се нарочито огледа код пророка Исаије, где се јасно може закључити да је сва творевина антропоцентрична зато што је човек теоцентричан. Напоменимо још и то да је немогуће заобићи опис мудрости који налазимо у Причама Соломоновим, а који је врло различит од онога што налазимо код савременика писца ове библијске књиге када је мудрост у питању (Пр 1–9).

Стари Грци су извориште мудрости тражили у оквиру посматрања природе и људског разума,²⁰ у природи по себи. Слично су извориште мудрости, коначне истине, имали и Египћани јер "египатски појам је *maat – istina*, козмички ред, у *Изр*²¹ је *особни Бог*, о коме све овиси; у египатском поимању све је подложно слијепом фатуму, и божанство и човек је пред тим немоћан; у *Изр* Јахве је слободан пред козмичким редом који овиси о њему, он је господар и свемира и повијести. Египат не позна појам гријеха и грешника: гријех је незнање, физички неред; у *Изр* Бог

¹⁸ Цитирано према М. N. Đurić, *Istorija helenske etike*, Beograd 1990, 7.

¹⁹ Цитирано према М. N. Đurić, *наведено дело*, 19.

²⁰ T. Celestin, *Vrijeme iščekivanja*, Zagreb 1989, 16–18.

²¹ Односи се на Изреке Соломонове, тј. Приче Соломонове.

кажњава гријех јер је гријех морално зло, увреда особног Бога".²² Код Израиља је почетак мудрости "*страх Господњи*" (Пс 111, 10; Пр 1, 7), који је човек призван да разуме, изгради правилан однос према Богу да би дошао до познања Бога јер се каже: "*Тада ћеш разумети страх Господњи, и познање Божије наћи ћеш*" (Пр 2, 5). Мудрост код Израиља очигледно није само ствар природе, иако се кроз њу пројављује, већ је пре ствар ипостасног односа Бога и човека и људи између себе. Премудрост о којој говори старозаветни Израил још увек није ипостасна како нам је то открио Христос Богочовек, али је увек везана за ипостас Бога Који се јавља Народу.

Мудрост је апсолутно и увек у Богу и она је дар којим Бог обдaruје изабране који је, попут Соломона, траже од Господа речима: "*Дај дакле служи својему срце разумно да може судити народу твојему и распознавати добро и зло*" (1 Цар 3, 9); и опет, имамо сачуван у пуноћи однос појединца али и заједнице са Богом.

Соломон не тражи мудрост зарад себе самог, већ због народа и за народ који му је поверен као Народ Божији на управљање. Бог је услишио Соломона због такве молбе: "*И рече му Бог: када то иштеш, а не иштеш блага нити иштеш душа непријатеља својих, него иштеш разум да умјеш судити; Ево учиних по твојим речима; ево ти дајем срце мудро и разумно да такога какав си ти ни прије тебе није било нити ће после тебе настати такви какав си ти*" (1 Цар 3, 11-12). Мало даље налазимо сведочанство да се и народ уверио у истинитост обећања које је Соломон примио од Господа и да је Соломон препознат као мудар по Богу (1 Цар 4, 29-34).

Простије речено, једино је Бог мудар, као и онај кога Бог обдари мудрошћу, а видели смо да је за Псалмопевца мудрост поистовећена са богопознањем. Човек је за старозаветне пророке мудар једино ако је у сагласности са Божијом вољом преко које се мудрост Бога пројављује у овом свету, јер свет и човек постоје зато што Бог хоће да они постоје (воља), али им Бог и открива зашто и како постоје (премудрост и промисао Господња). Тако схваћена мудрост слободна је од природних закона и логике, али је истовремено незамислива без дијалога, односа Бога и човека. Познавање мудрости у себи садржи и закон који је човек од Бога примио. Тај добијени (откривени) Закон има превагу над урођеним природним законом, који је оптерећен палашћу природе и који се тек откривеним законом осмишљава и каналише у нешто ново што, иако има створену природу, постаје слободно од природе.

Реч Јахвеова

Реч Јахвеова – Господња – коју налазимо у Библији и коју пророк прима, увек је Реч Божја. То је: "Реч Господња, Давар Јахве, Λογος Κυριου, Слово Божије – то је Богојавно, Логосојавно и Духојавно словљење о Богу и Човеку, о Небу и Земљи..."²³, иако је ипостасност Речи била и остала прикривена за саме пророке и народ.

"Смисао 'логоса' увек и искључиво зависи од онога субјекта који га изговара, односно од Бога... да логос само као 'логос Божији' има сотиролошки значај и добија доминантан положај у библијској киригми."²⁴ У старозаветној историји и пророчанству *davar Yahwe* увек је означавао Јахвеову активност у стварању, објави,

22 Т. Celestin, *Poruka spasenja*, Zagreb 1983, 260.

23 *Књига Постања* – превод и коментари епископ Атанасије Јевтић, Београд 2004, 223.

24 Цитирано према: М. Ђ. Томасовић, *Бог Логос*, Београд 2000, 60.

промишљању и искупљењу. Тај, дакле, израз претпоставља увек присуство Божије, Његово откриће".²⁵

Реч никада не престаје да буде Божја Реч, која је од Бога и која делује, твори, али се никада не поистовећује или ограничава својим дејством у историји. Реч не постаје (само)творевина и дело, јер Она је слободна баш зато што је Реч Божја, коју преко Пророка као такву препознаје и прима народ Божји.

На такво искуство Речи Господње код старосавезних библиста упућује нас у свом раду др Родољуб Кубат кад каже следеће: "Логосом Бог ствара свет, ову тезу Филон базира Пост 1 27... Заправо, Логос је Божанска сенка коју је Бог користио приликом стварања света. Претходник свему ономе што долази у постојање. Логос је дело Божије које јесте од пре почетка света. Он је праузор света и човека. Логосом се не само ствара него и одржава свет: 'Лик Божији је Логос којим је уоквирен целокупни космос' или 'свет се вечно ослања и почива на речи моћног Логоса'. Он је, дакле, лик Божији окренут према свету, односно посредник између Бога и света приказан понекад у лику Арханђела. Филон тако пише: 'Арханђелу и најстаријем Логосу дао је Отац, који је све створио, одабран поклон: да стојећи на граници раздваја творевину од Творца'. Логос представља Савез Бога са светом; он је њихова спона и уједно закон света".²⁶

О томе читамо у Библији, која нас сведочећи позива да се радујемо Господу речима: *"Превајте му пјесму нову... Јер је права ријеч Господња, и свако дјело његово истинито"* (Пс 33, 3-4), и даље: *"Рјечју Господњом небеса се створише и духом уста његових сва војска њихова"* (Пс 33, 6). Конкретно, ово последње цитирано је од отаца схваћено као указивање на самог Месију, тј. Господа Исуса Христа. Наиме, на ово место се ослања св. Игњатије Богоносац када говори о Христу да је "Он – нелажна уста кроз која је Отац истински говорио".²⁷ Оци Цркве још сведоче да "...је Логос Божији, до телесне објаве и оприсутњења (свог), духовно обитавао у патријарсима и у пророцима, који предизображаваше тајну Његовог доласка...".²⁸

Поседујући предукус онога што долази, Псалмопевац је могао радосно да пева: *"До вјека је, Господе, ријеч твоја утврђена на небесима"* али је том истом речју за Псалмопевца утврђена *"од колена до колена истина твоја"*, јер она је и наредба Господња, по којој *"...све стоји сад; јер све служи теби"* (Пс 119, 89-91), јасније речено, немогуће је постојати уколико се не служи (следи) Речи Господњој.

Међутим, оно што је било јасно за пророке, за многе њихове савременике било је чудно и тешко прихватљиво, па су се питали *"...где је ријеч Господња? Нека дође!"* (Јер 17, 15). Господ је одговорио у потпуности на изречени захтев и открио тајну Речи како сведочи ап. Павле: *"Бог који је из давнина много пута и разним начинима говорио оцима преко Пророка, у ове последње дане говорио је нама преко Сина, којег постави наследником свега, кроз кога је и векове створио."* (Јев 1, 1-2). На другом пак месту Јован благовести *"У почетку бјеше Логос (Ријеч), и Логос бјеше у Бога, и Логос бјеше Бог. Он бјеше у почетку у Бога. Све кроз њега постаде, и без њега ништа не постаде што је постало. У њему бјеше живот..."* (Јн 1, 1-4).

Јављање Речи Господње неодвојиво је праћено живим учешћем Духа Јахвеовог, Који у богојављању и сусрету Бога са човеком има незаобилазно место.

25 Цитирано према: М. Ђ. Томасовић, *наведено дело* 2000, 60.

26 Р. Кубат, *наведено дело*, 59.

27 Св. Игњатије Богоносац, *Посланица Римљанима*, превео епископ Атанасије Јевтић, Дела Апостолских ученика, Врњачка Бања 1999, 231.

28 Свети Максим Исповедник, *Гностички стослови*, превео П. Јевремовић, Београд 1996, 77.

Дух Јахвеов је онај за кога се каже "дух Божји дизаше се над водом"(Пост 1, 2), за кога Елијуј, пријатељ праведног Јова, иако погрешно оптужује Јова, сведочи: "*Дух Божји створио ме је, и дах свемогућега дао ми је живот*" (Јов 33, 4). Пре Елијуја сам Јов исповеда да је *дух Божји* нека врста гаранције јединства душе и тела код човека јер каже "*Док је душа моја у мени, и дух Божји у ноздрвама мојим...*" (Јов 27, 3).

Дух Божји именује се као неодвојиви пратилац, сарадник Месије, који чини да се Месија пројави на прави начин за друге људе. Исаија о томе говори: "*...И на њему ће почивати дух Господњи, дух мудрости и разума, дух савета и силе, дух знања и страха Господњег*" (Ис 11, 2). Исти пророк сведочи да *Дух Божји* једини има власт да подари дар пророштва човеку, као и то да због отупелости срца народа исти одузме од пророка. У овом другом случају пророци постају лажни пророци, за које се каже: "*Јер је Господ излио на вас дух тврдога сна и затворио вам очи, ослепео је пророке и видеоце, главаре ваше*" (Ис 29, 10).

За разлику од оваквог "негативног" деловања *Духа Божјег* код оних који су спремни да сведоче вољу Јахвеа а не неког другог, исти *Дух Божји* чини их слободним да исповеде: "*Али ја сам пун силе од духа Господњег, и суда и храбрости да кажем Јакову злочинство његово и Израљу грех његов*" (Мих 3, 8). Код истог пророка налазимо нешто још парадоксалније као пројаву деловања по надахнућу *Духа Божјег* када описује своју тугу због греха у народу и каже: "*Зато ћу плакати и ридати; ходићу свучен и го; плакаћу као змајеви и тужићу као сове*" (Мих 1, 8).

Последње сведочанство пророка Михеја слика понашање пророка као понашање јуродивих у новозаветној историји Цркве. Такво понашање налазимо и код других пророка јер: "Поступци појединих старозаветних изабраника Божијих чине се неразумним, чудним или чак аморалним; под маском безумља и бестидности, који навлаче на себе осуду и презир околине, скрива се светост и саможртвена љубав према свету, што ће бити карактеристично за касније хришћанске подвижнике који јуродством задобијаху Царство Небеско. Тако Исаија, предсказујући сужањство Мисираца и Етиопљана, три године хођаше го и бос (Ис 20, 2-3); Јеремија начини себи свезе и јарам и метну их око врата да би их потом послао господарима суседних земаља преко њихових посланика што дођоше у Јерусалим к Седекији за сведочанство воље Божије (Јер 27 и 28); Језекиљ, представљајући опсаду Јерусалима и пророкујући против оних што преступише закон Божији, 390 дана лежаше на левој и 40 дана на десној страни својој, једући пресна хлеба и воду пијући с мером и тако ношаше безакоње Израљево (Јез 4, 1-12); Пророк Осија живљаше са блудницом јер Израил одступи од Господа (Ос 1,1-3). Последњи од старозаветних пророка Свети Јован Претеча и Крститељ Господњи својом појавом, пустиножителством, проповеђу покајања и разобличавањем силника овога света такође показује црте које ће касније развити јуродиви у своме служењу свету."²⁹

Такође, у Писму налазимо места која указују на то да је *Дух Божји* деловао и на пророке који нису били из Израиља, али који су по наиласку (надахнућу) *Духа Божјег* јавно објављивали вољу Господњу народу. Најбољи пример за ово нам је Валам, за кога читамо следеће: "*И видевиши Валам да је Божја воља да благосиља Израиља, не хтје више ни ићи по врачање, него се окрете лицем к пустињи, и подигавши очи своје угледа Израиља где стоји по племенама својим; и дух Божји дође на њ. И отвори причу своју...*" (Бр 24, 1-3).

29 К. Кончаревић, *Сметлиште и светлост света*, Православно дело бр.10, Манастир Бањска, 2006, 56.

а) Преображава – освећује човека (пророка) својим дејством оспособљавајући га за пријем откровења. Можемо рећи, на основу библијских извештаја, да је дејство Духа Јахвеовог неодвојив услов за успостављање везе између човека и Бога и за примање Речи Јахвеове. Примање Речи претпоставља да је Дух оспособио човека за тако нешто: *"И уђе у ме дух када ми проговори, и постави ме на ноге, и слушах онога који ми говораше"* (Јез 2, 2); *"И дух Господњи поче ходити с њим по околу Данову..."* (Суд, 13, 25); *"И трпио си их много година опомињући их духом својим преко пророка својих..."* (Нем 9, 30); *"И уђе у ме дух, и постави ме на ноге; и проговори са мном и рече ми..."* (Јез 3, 24).

Код пророка Јоила видимо да се Дух Божији показује као Онај Који потврђује коначни благослов и испуњење обећања, тј. за последња, месијанска времена: *"И после ћу излити дух свој на свако тело, и прорицаће синови ваши и кћери ваше..."* (Јл 3, 28 и даље), што се испунило на дан Педесетнице.³⁰

Јеремија открива истину да Израил никада није био без пророка: *"Откад изиђоше оци ваши из земље Мисирске до данас, славио вас све слуге своје пророке сваки дан зарана и без престанка"* (Јер 7, 25).

У том дејству Духа Светог своју кретњу кроз човека, или боље речено према човеку добија и сва створена природа. Преображавајући човека за нови однос са Богом Дух преображава и природу чинећи да и она учествује у томе. Примери за то су нам сва чуда у Мисиру пре Изласка, и после на Синају и у пустињи. Пророк Исаија у виђењу Господа у храму (Ис 6), као и пророк Језекиљ, који описује виђење Славе Господње и васкрсење осушених костију (Јез 1; 37); у ствари, описују космолошке догођаје утемељене на човеку и његовом односу са Богом.

б) Одржава заједницу између Бога и народа чинећи да је Реч Господња увек живо присутна у њему. Дух Господњи у ствари одржава у постојању Израил као Изабрани народ, иако сам није откривен у потпуности као ипостас. Силазећи на пророке, Дух Господњи оспособљава их да оно што од Бога примају, доживљавају као нешто што је упућено и намењено другом.

То је дар целој заједници око пророка и намењено је сваком појединцу у тој заједници, која управо и постоји као Изабрани народ кроз примање, препознавање и творење откривеног преко пророка. Тако Реч Господња Духом Јахвеовим постаје основ постојања човека у заједници са Богом.

У Новом савезу дар пророштва се препознаје и пројављује као дар Духа Светог, који преко пророка одржава, изграђује Цркву. *"Држите се љубави, и старајте се за духовне дарове, а особито да пророкујете. Јер који говори језик, не говори људима него Богу; јер нико не разуме, пошто он духом говори тајне. А који пророкује, говори људима за назидање и бодрење и утешење. Јер који говори језик, себе изграђује, а који пророкује, Цркву изграђује. А хтео бих да сви говорите језике, а особито да пророкујете; јер је већи онај који пророкује него онај који говори језике, сем ако и тумачи, да се Црква изграђује"* (1 Кор 14, 1-5).

"Дух Свети као ипостас активан је на различите начине и у различитим степенима у људима, остварујући у њима различите ефекте. Он, дакле, кроза све сједињује човека са Христом и тако га чини да се причешћује светомшћу и божанском бескрајношћу која се налази у Христовом телу, или у Христовој човечанској природи."³¹

30 И. Томић, *Старозаветни Пророци*, Београд 2006, 192-3.

31 Д. Станилоје, *Православна догматика* књ. 2, Београд 1993, 206.

Узимајући у обзир претходно речено, не изненађује то што Апостол саветује вернима у Коринту да се држе љубави не би ли задобили дарове Духа Светога. Извор таквог наглашавања љубави налазимо код другог Апостола, који сведочи следеће: *"Који не љуби, не познаде Бога; јер Бог је љубав. И ми смо познали и поверовали љубав коју Бог има према нама. Бог је љубав, и који пребива у љубави, у Богу пребива и Бог у њему"* (1 Јн 4, 8, 16).

За Свете Оце поучене искуством живота у Цркви "...љубав је добро расположење душе, по којем она ништа од постојећег не претпоставља познању Бога. Немогуће је задобити ову љубав ономе ко је привезан за било шта земаљско."³² Љубав је у Библији увек схватана као живи однос између Бога и човека. Немогуће је без љубави схватити старосавезни однос Бог-човек, а нарочито новосавезне догађаје спасења. "Без љубави са стране Бога не би се могло ни започети ни окончати дело спасења људи. Без љубави опет од стране човека немогуће је спасење учинити својим, нити се приближити блаженој вечности. Без љубави било какав труд и подвиг немају никакву вредност у делу нашег спасења."³³

За пророке то је било јасно и свесни су да је љубав покретачка "сила" од Бога ка човеку, али према другим људима којом се остварује заједница између људи. О томе пророци нису могли да ћуте иако би у појединим тренуцима покушали да се одупру. Међутим, такви тренуци су пре били производ тренутног односа заједнице према пророку, но пророка према Богу, што још више показује пророке као праве људе.

"И рекох: нећу га више помињати, нити ћу више говорити у име његово, али би у срцу мом као огањ разгорио, затворен у костима мојим, и уморих се задржавајући га не могах више" (Јер 20, 9), вапи Јеремија. То чини због других људи који не верују ономе што говори у име Господње: *"Јер чујем поруке од многих, страх отсуда: покажите да покажемо, сви који бијаху у миру са мном, вребају да посрнем: да ако се превари, те ћемо га надвладати и осветићемо му се. Али је Господ са мном као страشان јунак, зато они који ме гоне... посрамиће се врло..."* (Јер 20, 10-11).

У новосавезном искуству код отаца налазимо потврду да онај ко има дар пророштва, не треба и не сме да ћути: "Ко лицемерно ћути, злодеј је: ближњем спрема клопку. А када му то не успе, због сопствене се страсти жалостан повлачи...".³⁴ Повлачи се сваки "пророк" који дар пророштва сматра својом заслугом или својим власништвом.

Тим догађајем примања Речи код народа се пројављује да је та Реч посредник између Бога и човека која се никада суштински не одваја од Бога,³⁵ иако стално чини (твори) да Бог Њоме јесте са својим народом, и обратно, да народ јесте Народ Изабрани. Он је Изабрани народ само када Реч Божју прихвата као Вољу Божју, тј. као једини начин живота за човека. Само када живи по Речи Божјој, народ је жив и постоји. Све ван Речи Божје по пророчком сведочанству јесте грех и смрт, али оно што је карактеристично за библијско сведочанство о греху и смрти, то је нешто што траје и битише, али на погрешан начин, и управо тај начин постојања

32 Свети Максим Исповедник, *Изабрана дела – 400 глава о љубави*, превео епископ Артемије Радосављевић, Призрен 1997, 36-37.

33 *Исто*, 36.

34 Свети Максим Исповедник, *Гностички стослови*, 21.

35 Када ово кажемо, мислимо на то да Реч Божја увек јесте препозната као таква од народа, тј. увек је везана за Бога, Који је, грубо речено, изговара Пророку.

јесте мука, тј. смрт за човека.

Реч за пророке још није била директно откривена да јесте ипостас, али је јако наглашено да је од Бога Који Јесте Ипостас, иако му Име не знају већ га познају по делима Његовим. Па опет, та Реч Божја сама о себи сведочи, по вољи Бога од кога јесте, када преко пророка објављује да је име по коме ће је људи познати за сва времена *Емануил*.

Емануил је лично, а не описно име које сусрећемо за Бога у Старом савезу. Везано је за будуће време, време Месије, а таинствено је јер оно јесте име самог Месије. То име јесте име *Емануил* (Ис 7, 14). Име које значи "*С нама Бог*" (Мт 1, 23) јесте делотворно, твореће, слободно моћно у односу на време и простор, тј. историју и природу творевине, јер је знак за сва времена и све светове.

То име је име *ипостаси*, а не *природе*! Оно не означава природу Бога, која је неисказива, нити природу човека која је створена, природно пропадљива, несамостална, која ничег заједничког нема са природом Творца.

Емануил није име природе, али јесте име за Тајну Спасења, Месију, тј. Богочовека Христа оваплоћеног Бога Логоса. На тај начин сачувана је тајна Бога да је Он Онај Који Јесте,³⁶ али и посведочена истина да човек јесте то што јесте по вољи Онога Који Јесте.

На овај начин ће тек бити јасно како Бог може да саосећа са човеком и да страда ради човека. Можемо рећи да су заповести дате кроз Реч у Старом савезу биле припрема за ипостасно оваплоћење те исте Речи.

Пророк је пре свега призван да објави Реч Божију, која се по својој делотворности у Пророковом животу показује као воља Божија и закон Божији кога се због тога ваља придржавати. Реч Божија је на почетку пророчке иницијације и попут некаквог штита или претходнице најављује, припрема Пророка за Славу Господњу од које и јесте.

Кроз ову чињеницу можемо сагледати и сву иконичност коју у себи поседује и реч човекова, јер када се јавља Реч Господња, човек увек одговара својом речју. Човек говори са Богом, зато реч спада у домен ипостасног, а не само природног. Реч човекова, ма колико била условљена природним органима (језик и ухо) и другим природним даровима, није само од природе човекове. Реч Господња у Старом савезу јесте сам Бог Логос, Који открива вољу Очево, иако Он сам бива и даље сакривен као ипостас док не дође пуноћа времена.

Реч човекова јесте најприхватљивија за успостављање односа са другим човеком, баш као што је и било у време непосредно пред градњу Вавилонске куле. За тај период каже се следеће: "*А бијаше на целој земљи један језик и једнаке ријечи*" (Пост 11, 1). Међутим, одмах затим открива се и трагедија коју реч може да осведочи и утврди у човеку, а то је погрешна, промашена заједница. Заједница заснована на природној речи и искуству човековом, али не и на речи Господњој, и управо губитак "*једног језика и једнаке речи*" између људи уништава заједничарење између људи јер је Господ одлучио следеће: "*Хајде да сиђемо, и да им пометемо језик да не разумеју један другог а што говоре*" (Пост 11, 7).

Реч човекова је иконични показатељ онога што је у нама и што желимо другом да дамо или покажемо.

По својој делатности, реч код човека постоји да би се дала другом. Без другог који је прима, или коме је упућена, реч је мртва. Својом речју ми другог

36 Израз "Онај Који Јесте" не значи да је суштина Бога у постојању, већ указује на то да нико други није на такав начин.

човека сусрећемо и дотичемо својим унутрашњим бићем. Свака реч коју изговоримо носи наш лични печат, по коме нас други може препознати. Реч је, пре свега, средство познања заједничарења и слободна је од категорија знања, иако исто собом може да изрази и покаже. То је зато што је реч човекова такође делотворна, покретачка, изазива одговор тражећи да и други одговори живо на њу.

Због свега реченог, реч човекова и сам човек поистовећују се при чему се реч појављује као чувар образа човековог. Сама реч код човека довољна је да покаже достојанство или недостојанство човеково, не својом количином колико својим квалитетом: *"Ваша реч нека буде да да или не не"* (види Мт 6, 37).

Реч не може бити поистовећена са органом говора, језиком, и посматрана као (само)његов производ. Уколико се то деси, то значи да човеком управља погрешан управитељ. Уколико дође до таквог стања, то је стање греха који растаче човека на мноштвено безлично страстољубље, које је незасито (види Јак 3, 1–18).

Поред своје ипостасне коренитости, реч човекова поседује и могућност материјализованог трајања кроз записано слово. Овакво постојање речи јесте слободније постојање исте од самог дела које изазива јер записана, иако конкретна, опет је отворена за нова остварења у другом и са другим човеком.

Приликом записивања или усменог коришћења речи другог увек долази до ипостасне синергије између онога чије речи користимо и нас који то ипак чинимо на свој начин. Нема потирања или негирања, али ни раздвојености између цитираног и оног који цитира; свако у свом стилу, начину, доприноси да речи живе у заједници чувајући ипостасност обојице. Тиме речи ништа не губе од ипостасности својих аутора, макар биле злонамерно или погрешно цитиране, јер увек у себи чувају одлике ипостасне синергије. Иако се мисао, жеља за речју јавља скривено у уму човековом, њена пројава је увек јавна и очигледна. Можемо рећи да су дела која човек чини кости човековог живота, док су речи месо и оно живо што и саме кости чини живим или мртвим.

Имајући на уму претходно наведено, можемо рећи да је чин примања Речи Господње од стране пророка истовремено и чин не само богопознања већ чин себепознања, тј. човекопознања. До човекопознања пророк долази кроз учествовање у богопознању јер му се Бог даје Речју својом, у чијем преносу и тумачењу пророк учествује. Бог учествује у животу пророка, али и пророк учествује у Божијој вољи која му се открива и показује (сведочи) да је то реч, која је и воља и смисао и смисленост целокупне твари.³⁷

То је револуција Речи и њу може само реч Јахвеова да изазове, јер она је истовремено настајање и нестајање свега онога што пророк поседује по природном искуству као мерило света и живота. За пророка је све и даље ту, али ништа више није онако како је било јер је све добило другачији начин постојања и на другачији начин се созерцава и свет и човек. Па опет, то није екстаза проузрокована вољом човековом или ковитлацем сумпорних испарења, нити преноси знање стечено у књигама кроз логичко закључивање и философско домишљање. То је понајмање средство да се заради и стекне материјално благостање. Најчешће је ефекат објављивања Речи Господње за пророке имао супротне последице од богаћења и мира са људима. Њихов језик су други људи могли коначно да разумеју тек када се Реч очовечила да бисмо се ми обожили, и када је ту истину ка којој су пророци упирали очи свога срца Духом Светим Петар објавио сабраним у Јерусалиму (Дап 2). Тада је утемељена једна нова грађевина, жива и животна, која је стварно спојила небо и земљу дајући људима поново један језик и Једну Реч за постојање у благовољењу.

37 Х. Панајотис, *Максим Исповједник о бесконачности човјека*, Луча XXI-XXII (2004-2005). 381-386.

Boban Milenković

GOD AND THE PROPHET IN THE REVELATION OF THE OLD TESTAMENT

Contrary to the thought of man and the world prevalent among contemporary prophets, who have viewed existence ultimately as tragedy or coercion, the Biblical prophets present to us the joy of existence. They reveal and indicate the truth that man *is* because God has created him. However, such existence is not man's goal in itself, but there is a freedom from this (self)-fallen, natural existence. The truth in the freedom of which they speak is the Messiah Christ, whom they iconically reveal, and whom they point to through the spirit of Jehovah in their own time and space. Without the experience of prophets' work, it would be impossible to fathom the entire tragedy of man, all his solutions without solutions, until the coming of our Lord Jesus Christ, where the prophets of the Bible become personalities announcing faith and entrenching hope that the Messiah will come, and that He is the eternal peace between God and man, but also among men themselves.

